

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ МОВЛЕННЄВОЇ ДОМІНАНТИ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ МАТЕРІ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

Стаття присвячена аналізу мовної особистості матері та виявленню специфіки її мовленнєвої домінанти.

Вивчення та опис мови з позицій інтегративного розуміння її природи та функцій стає стрижневим напрямом лінгвістичних досліджень сучасного мовознавства. У центрі уваги лінгвістичних розвідок опиняються проблемами взаємодії комунікативного та когнітивного компонентів мовленнєво-мисленнєвої діяльності. Фактором, що поєднує обидва напрями лінгвістичних студій, є фактор власне *антропоцентричний*, адже людина, як істота, що здатна систематизувати об'єкти навколишньої дійсності, неодмінно структурує певним чином свою концептуальну картину світу (ККС), фіксує отримані результати у вигляді різноманітних знань та представляє їх за допомогою семіотичного вербального коду – мовної картини світу (МКС). Особистість являє собою надзвичайно складне явище, що передбачає урахування величезної кількості зовнішніх та внутрішніх факторів під час дуже динамічних, внаслідок чого аналіз її поведінки та діяльності, у тому числі комунікативної, неодмінно потребує особливого підходу, стилю та способу інтерпретації [1: 21]. Людина усвідомлює свою ідентичність у рамках своєї приналежності до етносу та сукупності соціальних груп і в межах своєї унікальної особистості. Таке усвідомлення фіксується у мовній свідомості та комунікативній поведінці й може бути об'єктивоване за допомогою спеціальних дослідницьких процедур, що використовуються у лінгвістиці. Мовна свідомість членується на релевантні фрагменти осмислення дійсності та реалізується у мовленнєвій поведінці, яка актуалізується у текстах, що виникають під час комунікації та характеризують учасників спілкування як тих, які належать до певної етнокультурної чи соціокультурної спільноти [2: 6]. Саме тому, ведучи мову про мовну свідомість особистості, маємо на увазі ті особливості мовленнєвої поведінки індивідуума, котрі визначаються комунікативною ситуацією, її мовним та культурним статусом, соціальною приналежністю, статтю, віком, психотипом, світоглядом, особливостями біографії та іншими константними й перемінними параметрами особистості [3: 34].

Таким чином, оскільки мова досліджується у зв'язку з її роллю у реальній мовленнєвій діяльності, на перший план висувається *мовна особистість* та її соціо- та психодискурсивна активність [4: 85]. Класифікаціям мовних особистостей, їх різноманітним типам присвячені роботи В.І. Карасика, С.Г. Воркачова, С.А. Сухих, О.Б. Сиротиніної, Я.О. Бондаренко. Поняття "мовної особистості" можна вважати проекцією у мовознавство відповідного міждисциплінарного терміна, в значенні якого конденсуються філософські, соціологічні та психологічні погляди на суспільнозначиму сукупність фізичних та духовних якостей людини, що складають її якісну визначеність [5: 65]. Власне ж мовознавство трактує поняття "мовної особистості", або з огляду на здатність носія мови сприймати та продукувати мовленнєві твори [6: 25-31], або ж, акцентуючи такий функціональний аспект, як сукупність особливостей вербальної поведінки людини, що використовує мову як засіб спілкування [7]. Отже, залежно від аспекту розгляду феномен мовної особистості підлягає подальшому уточненню: *мовленнєва особистість* – особистість, яка реалізує себе у комунікації, вибирає та здійснює ту чи іншу стратегію чи тактику спілкування, відповідний репертуар як лінгвістичних, так і екстралінгвістичних засобів; *комунікативна особистість* – конкретний учасник комунікативного акту, діючий у реальній комунікації [8: 51]. Сукупна мовна особистість володіє типами мовленнєвих актів, стратифікаційною моделлю та когнітивно-експресивними засобами мови, а також ознайомлена із системою статусних відносин у культурі соціуму [9: 23]. У кожному момент своєї мовленнєвої діяльності мовець одночасно постає у трьох іпостасях як сукупність "особистісних" феноменів – як особистість *мовна*, *мовленнєва*, *комунікативна* [8].

Структура мовної особистості складається з трьох рівнів: 1) *вербально-семантичного*, що передбачає традиційний опис формальних засобів вираження певних значень; 2) *когнітивного*, одиницями якого є поняття, ідеї, концепти, які складаються у впорядковану, систематизовану картину світу певної мовної індивідуальності та відображають ієрархію її цінностей 3) *прагматичного*, що включає цілі, мотиви, інтереси, настанови та інтенціональності [10]. Також існує думка про наявність *емоційного* рівня мовної особистості, що включає її емоційну сферу та концепти, які репрезентують певну емоцію [11: 36-37].

Такі підходи до вивчення мовної особистості уможливають отримання повноцінного представлення особистості, яка вміщує в себе психічний, соціальний, етичний, етнічний компоненти, що переломлюються крізь її мову, дискурс. Мовна особистість єдина у її різноманітних проявах та аспектах вивчення: вивчаючи особистість, необхідно прийти до специфічних для цієї особистості концептів та типів дискурсу; моделюючи концепти, ми виявляємо характеристики мовних особистостей та типів дискурсу; виділяючи типи дискурсу ми встановлюємо характеристики особистостей та визначаємо концепти, які організують дискурс [2: 6]. Лінгвістичний аналіз дискурсу дозволяє реконструювати зміст світогляду особистості, який можна вважати результатом поєднання когнітивного рівня з прагматичним, результатом взаємодії системи цінностей особистості, її картини світу, з життєвими цілями, поведінковими мотивами та установками, що проявляються, зокрема, у породжуваних нею текстах. Специфіка конкретної мовної особистості визначає її номінативно-референціальні ресурси [12: 37]. Прикладом дискурсу може слугувати сума висловлювань будь-якого персонажа художнього твору, котрий виступає у певному випадку як модель реальної мовної особистості [10].

Оскільки материнство є для жінки внутрішньою суттєвою детермінантою системи життєвих цінностей, важливою формою самореалізації, що визначає та координує її діяльність у різноманітних сферах, вважаємо за доцільне вести мову про наявність *мовної особистості жінки-матері*. Ситуація появи дитини зумовлює зміну фізіологічного та психологічного стану жінки, а також її соціального статусу, що спричиняє значні зміни у ККС жінки: зміна світосприйняття має своїм результатом переструктуризацію ключових концептів у свідомості мовної особистості та зміни в їх аранжуванні в межах ККС. Під ключовими концептами, або концептуальними домінантами мовних особистостей розуміють концепти, що мають вирішальне значення для їхнього мотиваційного рівня. Такі концепти виступають у ролі смислових організаторів інших концептів. На вербальному рівні значущість певних концептів для індивідуальної ККС можна визначити через аналіз тематичного репертуару та різноманітних мовленнєвих засобів їх реалізації. У дискурсі такі концепти набувають смислового та емоційного виокремлення, що досягається за допомогою образних засобів, емоційної лексики та інтенсифікаторів [13: 141]. Власне концепт МАТЕРИНСТВО як смислове ядро мовної особистості матері у свідомості жінки поступово набуває нових концептуальних нашарувань, збільшується його об'єм та конкретизується зміст, трансформуються структура. У тематичному репертуарі матері переважають наступні концептуальні сфери (КС), які безпосередньо пов'язані з появою дитини: *КС ПІКЛУВАННЯ, КС ВИХОВАННЯ ДИТИНИ, КС МАТЕРИНСЬКА ЛЮБОВ, КС ХВИЛЮВАННЯ*. Таким чином, перелічені КС можна вважати індивідуальними *когнітивними домінантами* мовної особистості матері, адже вони займають важливе місце у мотиваційній системі мовної особистості, слугують орієнтирами її поведінки. Як комунікативні, так і когнітивні чинники індивідуального дискурсу тісно пов'язані з ключовими емоціями та їхніми комплексами – почуттями, тобто з *емотивними домінантами* мовної особистості [13: 36]. Беручи до уваги результати аналізу дискурсу мовної особистості матері, можемо зробити висновок, що матері притаманні дві превалюючі емотивні домінанти, які охоплюють такі фундаментальні почуття, як материнська любов та почуття тривоги, хвилювання за життя дитини. На наш погляд, першорядною емотивною домінантою виступає таке почуття, як *материнська любов*, унікальною рисою якої є її безумовність. Це почуття неможливо проконтролювати чи нав'язати, його не треба заслужувати. Почуття материнської любові має два аспекти: по-перше, турбота та відповідальність, необхідні для забезпечення життєдіяльності дитини; по-друге – піклування про особистісний розвиток дитини, тобто її соціокультурізацію [14: 110].

Когнітивна та емотивна домінанти мовної особистості матері, поєднані у єдине функціональне поле, створюють *мовленнєву домінанту* – динамічне утворення, що здійснює процес породження тексту та відображається на вербально-семантичному і прагматичному рівнях мовної особистості. Взаємодія когнітивної та емотивної домінанти у процесі породження тексту визначають відбір мовних та мовленнєвих засобів, які використовуються матір'ю у дискурсивній практиці, адже кожному концепту відповідає поле, що включає емотивні засоби різноманітного ступеня експресивності [11: 37]. Мовленнєва домінанта матері реалізується на усіх рівнях структури мовної особистості, що знаходить опис через вивчення ситуацій спілкування.

На наш погляд, аналіз ситуацій сімейного спілкування дозволяє простежити специфіку мовленнєвої домінанти матері, оскільки саме цей контекст виявляє статусно-рольове спілкування між членами родини, зумовлює дотримання матір'ю мовленнєвих норм, які характерні для її позиції у суспільстві. Біологічні детермінанти материнства визначають коло першорядних функціональних обов'язків матері, куди входить реалізація експресивної функції та підтримка емоційного балансу між усіма членами родини, необхідної для нормальної соціалізації дитини. Мати для дитини є першоджерельним та незмінним носієм соціокультурних якостей. З образом матері пов'язане формування менталітету як певного образу мислення, що психогенетично та лінгвістично формується з дитинства. Дитячі віршики, казки, коліскові, перші уявлення про те, що таке добре та погано, культура слова, образа, символи визначають менталітет. Саме через матір дитина отримує інформацію про навколишній світ, формує своєрідний архів, котрий надалі перетворюється у світ почуттів та відносин. Матір'ю закладається духовно-емоційний фундамент особистості, задається духовний алгоритм усього наступного життя, передаються та закріплюються у свідомості соціальні норми, культурні цінності як результат інтимно-близького, тілесного контакту матері та дитини. Отже, вищезазначені характеристики особистості матері зумовлюють специфіку її мовленнєвої домінанти, що знаходить відображення у її дискурсивній практиці.

Комунікація, як і будь-яка діяльність, має свої цілі та мотиви. Основна мета комунікації – ефективний мовленнєвий вплив [1; 8: 13]. Генетично і фактично вихідна фундаментальна функція повідомлення – цілеспрямоване перетворення свідомості адресата, і саме цьому завданню (незалежно від ступеня його усвідомлення комунікатором) підпорядковані номінативна, експресивна та інші функції тексту [8: 78].

Актуалізація прототипової мовленнєвої домінанти мовної особистості матері може бути проілюстрована на прикладі дискурсу матері Вероніки з роману Родді Дойла 'The Snapper'. Маючи чоловіка та чотирьох дітей різного віку, Вероніка демонструє комунікативну гнучкість, що реалізується у варіюванні м'якості/жорсткості дискурсивних стратегій залежно від потреб конкретної комунікативної ситуації. Вона постійно вдається до спонукальних мовленнєвих актів, вгамовуючи дітей та стежачи за правильністю мовлення всіх членів родини: '*Stop that language!*' [15: 35]; '*Manners!*' [15: 21]; '*Don't what me!*' [15:46]; '*Ma? said Linda / Mammy, said Veronica*' [15:16]. Оскільки ситуація спілкування з дітьми є прикладом асиметричного спілкування, коли комуніканти нерівні за своїм статусом [16:92], мати намагається діяти відповідно, аби досягти сприятливого комунікативного результату. Неодноразово Вероніка вживає перифрази, синонімічні повтори або ж розгорнуті висловлення та поширені речення, часто слугуючи посередником між дітьми та іншими учасниками спілкування. У наступному прикладі Вероніка є свідком розмови чоловіка із старшою донькою, яка щойно завагітніла:

– *D'yeh want to keep it?*

- *Wha' d'yeh mean?*
- *D'yeh – d'yeah want to keep it, like?*
- *He wants to know if you want to have an abortion, said Veronica* [15: 6].

Враховуючи такі критерії оцінки мовної особистості як егоцентричність та соціоцентричність [18], вважаємо за доцільне віднести мовну особистість матері до соціоцентричних особистостей, адже метою спілкування матері не є саморепрезентація, тому в її мовленні наявний досить невеликий відсоток фразеологізмів та оказіональних висловлень. Навпаки, як соціоцентрична особистість мати намагається насичити своє мовлення ustalеними виразами з одного боку для підтвердження свого статусу, а з іншого – для передачі дітям соціальних норм та практик. У наступному прикладі Вероніка заспокоює доньку, яка хоче покинути роботу, вдаючись до загальноживаного виразу:

- *I'm sick of it an' I'm not going back. I don't care!*
- Veronica wanted to go round to Sharon and hold her but –*
- *Sharon, love, she said. – A job is a job. Could you not wait?* [15: 191].

Однією з визначних рис особистості жінки є її висока комунікативність. Виникнення цієї риси пов'язують із функцією материнства, котре перетворило спілкування у явище внутрішнього світу жінки. Виховна функція збагатила комунікативні якості жінки, оскільки її буття заради дітей було необхідною умовою буття заради себе. Відносини мати-дитина є первинними, адже вони мають біологічне підґрунтя та становлять єдиний загальнокультурний стрижень людського суспільства, що підтримує безперервний ланцюг культурної трансмісії [14: 100]. Саме тому проаналізовані фрагменти дискурсу матері демонструють такі особливості мовленнєвої домінанти мовної особистості матері, як превалювання КС ПІКЛУВАННЯ та КС ВИХОВАННЯ, що відбивається у відповідному підборі вербальних засобів їх втілення.

Таким чином, характеристика типової мовленнєвої поведінки матері у плані змісту (типова тематика спілкування) та у плані вираження (з прагматичної точки зору) уможливило визначення та аналіз її мовленнєвої домінанти, що є конвергенцією вищезазначених когнітивних та емотивних домінант. Подальші перспективи дослідження передбачають систематизацію типових уявлень про функціонування стратегій у дискурсі матері, прагмасемантичний аналіз мовленнєвих актів та індивідуальних стратегій комунікації й визначення на цій основі когнітивно-комунікативного стилю мовної особистості матері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Макаров М.Л. Основы теории дискурса. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 280 с.
2. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
3. Никитина С.Е. Языковое сознание и самосознание личности в народной культуре. – Язык и личность. – М.: Наука, 1989. – С.34-39.
4. Приходько А.Н. Синтаксис естественного языка в фокусе когнитивно-дискурсивной парадигмы // Проблемы перекладознавства, комунікативної та когнітивної лінгвістики. – Вісник ХНУ ім. В.Н. Каразіна. – 2003. – №609. – С. 84-89.
5. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Филологические науки. – 2001. – № 1. – С. 64-72.
6. Клобукова Л.П. Феномен языковой личности в свете лингводидактики // Язык. Сознание. Коммуникация. – Вып. 1. – М.: Наука, 1997. – С. 25-31.
7. Сухих С.А. Черты языковой личности // Коммуникативно-функциональный аспект языковых единиц. – Тверь: Изд-во ТГУ. – 1993. – С. 85-91.
8. Красных В.В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? – М.: ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375с.
9. Сентенберг И.В. Языковая личность в коммуникативно-деятельностном аспекте // Языковая личность: проблемы значения и смысла. – Волгоград: Перемена, 1994. – С. 14-24.
10. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – 263 с.
11. Каменская О.Л. Языковая личность и речевая доминанта // Когнитивная лингвистика конца XX века. Материалы Международной научной конференции. 7-9 октября 1997г. В трех частях. – Ч. 2. – Минск: МГЛУ, 1997. – С. 36-37.
12. Романов Г.С. Номинация, референция и когнитивные структуры знания. // Языковая номинация. Тезисы докладов международной конференции, Минск, 25-26 июня 1996г. – Мн.: МГЛУ, 1996. – С.37-38.
13. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуированных мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04 / КНЛУ – Київ, 2002. – 248 с.
14. Рамих В.А. Материнство и культура: философско-культурологический анализ. – Ростов-на-Дону: Изд. центр ДГТУ 1997. – 143 с.
15. Doyle R. The Snapper. – L.: Minerva, 1991. – 216 с.
16. Формановская Н.И. Коммуникативно-прагматические аспекты единиц общения. – М.: Ин-т русского языка им. А. С. Пушкина, 1998. – 292 с.
17. Карасик В.И. Аспекты языковой личности // Языковая личность: проблемы когниции и коммуникации: Сб. науч. тр. – Волгоград: Перемена. – С. 172-183.

Матеріал надійшов до редакції 16.04.2005 р.

Хименко С.А. Аналіз особливостей речової домінанти мовної особистості матері (на матеріалі сучасної англійської мови).

Стаття посвячена аналізу мовної особистості матері та виявленню специфіки її речової домінанти.

С.А. Хименко. Аналіз особливостей мовленнєвої домінанти мовної особистості матері (на матеріалі сучасної англійської мови)

Khymenko S.A. The analysis of discourse dominant peculiarities of language personality of mother in Present-Day English.

The article focuses on the analysis of language personality of mother and its discourse dominant.